ТВОРБИ НА МЕТАЛОПЛАСТИКАТА СЪС СВЕТЦИ ОТ ПРЕСЛАВ

Стойчо Бонев (Шумен)

Произведенията на малката пластика от метал, върху които са представени християнски сцени или отделни персонажи, намерени в Преслав, не са много. Известните ми екземпляри са все още непубликувани, така че научната интерпретация на този дял от старобългарската художествена промишленост в действителност не е започнала. Няколкото находки, които представям в настоящата работа, са първите, които правят тази колекция известна. Макар и немногобройни, те са достатъчно характерни, за да илюстрират някои от особеностите на съдържанието й. Трябва да се има предвид, че въпросните предмети са отсечени от олово, което изключва уникалността им и предполага по-широкото им тиражиране с изработената от приложника матрица.

На първия от тях се попадна при разкопките на дългата сграда, която рамкира площада с фиалата откъм централните части на Двореца, под пласта керемиди, отбелязващ нивото на разрушаването й.[1] В този смисъл връзката на находката с времето на битуване на сградата е извън съмнение и ще ни улесни при търсене на максимално стеснена датировка. Тя представлява кръгъл медальон с диаметър 1.2 см и дебелина 2 мм, който тежи 4.40 гр (обр. 1). При отсичането му, по периферията на кръга от двете страни се е образувал, или по-точно е оставен, ръб с различно значение за всяка от двете страни. На лицевата повърхност той огражда оставащо по-дълбоко изобразително поле, където е представено релефно бюстово изображение на светец анфас. Фигурата е фланкирана от кръстове, получени от по четири изпъкнали точки, отбелязващи краищата на раменете им. С такива точки е предадена и косата на светеца, закрила част от челото на издължения и с широко отворени очи лик. С тънка линия, в по-плитък релеф, са отбелязани нимбът и гънките на широката дреха, падаща свободно по тялото, което е със силно скъсени пропорции. Доколкото се различава, дрехата би могла да е фелон с правоъгълно деколте. Обратната страна на плочката е гладка, без украса, кантирана само от релефния ръб, за който вече споменах.

Археологическата среда, в която е открит медальонът, позволява датировката му да се отнесе без колебание в X в. По-труден е въпросът за неговото предназначение и за мястото на употребата му. Най-логично и приемливо е да се допусне, че е бил инкрустиран, както насочва ръбът по периферията на обратната му страна. Трябва да се обърне внимание, че там следи от припой не се откриват. Инкрустацията е била най-вероятно върху дървена основа, в оформено гнездо със същите размери, по чиято

[1] ***Ст. Бонев.*** Царският дворец във Велики Преслав. Площадът с фиалата (IX – XIV в.). В. Търново, 1998, 68 – 80.

периферия обаче е вдълбан жлеб за втъкване на ръба на инкрустирания предмет.

Нерешим на този етап остава въпросът за идентифицирането на представения светец. При липсата на съкратено изписване на името му от двете страни на фигурата, където вместо това са разположени кръстове, всяко предположение ще остане непотвърдено.

След откриването му, това произведение на металопластиката за дълго остана изолирано и без аналогии сред находките в старобългарските центрове. Едва напоследък във фонда на Историческия музей в Шумен постъпи втори медальон, до сега собственост на частна колекция, съвсем близък до разгледания. Местонамирането му не е обявено изрично, но въз основа на косвени данни има всички основания да се приеме, че произхожда също от Преслав. По форма и метрични показатели е напълно еднакъв с този от сградата на площада с фиалата, т. е. и той е кръгла оловна плочка с диаметър 1.2 см, дебелина 2 мм и тегло 4.40 гр. И при него на лицевата повърхност, обхванато от релефен ръб, е представено бюстово изображение на неидентифициран светец. Иконографията и на двата образа е постигната с еднакви изразни средства. Единствената съществена разлика е, че при новопостъпилия светецът е с вдигната пред гърдите десница за благослов. При това положение е ясно, че пред нас се разкрива набор от сходни творби на дребната металопластика. Наличието на втория медальон предостави възможност да се направят и наблюдения за общите стилови особености на изображенията, които отвеждат към интересни и важни изводи.

Преди всичко в тях се налагат нарушените пропорции на представените иконографски типове. Тялото е скъсено, дрехите са представени схематично и без задължителните детайли. В центъра на смисловото решение на двете творби са издължените, аскетични лица с широко отворени очи. Тези отличителни особености, а и самата фронтална постановка на фигурите, подчертават спиритуалистическото начало в човека и акцентират върху духовната сила на изобразените. Имал съм вече възможност да отбележа, че този изобразителен маниер се е наложил в изкуството на Преслав от края на IX и началото на X в. в търсене на собствени пътища на развитие, които намират благотворен източник в изкуството на старохристиянския Изток, съхранило своя художествен език в провинциите на Византийската империя. Впрочем неговата изразност, принципи и критерии са се разпространили не само върху иконните образи, а върху целия жанров спектър и изобразителен репертоар на преславското изкуство. Те контрастират ярко спрямо повлияното от класическата изобразителност на "античния импресионизъм" официално

константинополско изкуство през същия период и насетне.[2] Така че образите от двата медальона не само не са изолирано явление в преславския художествен кръг, но са в пълно съгласие с цяла серия произведения на различни художествени техники с изображения на светци. Те стоят като че ли най-близо до образите на св. Йоан Златоуст и св. Николай Мирликийски на крилото от костен триптих[3], но също така и до глинения релефен образ на светец от Патлейна.[4] Същите иконографски елементи се откриват и при голямата серия иконни образи върху белоглинената преславска рисувана керамика.[5] Специално при тях влиянието на старохристиянските (сирийско-палестински) изобразителни традиции, след аргументите на редица изследователи от миналото и в по-ново време, трябва да се счита за безспорно.[6]

Изказаните съображения нареждат двата медальона в колекцията на най-ярките представители на приложното изкуство в Преслав и изработката им в местни условия през първата половина на X в. не поражда съмнение.

Местата, където медальоните биха могли да се инкрустират, са ограничени. Вероятността това да е ставало върху дърво стеснява още повече техния кръг. При отсъствието на запазени паметници или други преки данни е излишно да се правят трудно доказуеми предположения, а по-скоро трябва да се заеме определена позиция и да се аргументира, доколкото е възможно, без претенции за безпогрешност. По мое мнение медальоните са били инкрустирани на дървени кръстове. Практиката да се влагат кръгли медальони по раменете на кръстове в Преслав през X в. съществува и тя се илюстрира най-добре от една находка, открита в източната сграда на площада с фиалата, в сигурно датирана археологическа среда.[7] Това е фрагмент от най-широката част при края на рамото на голям, вероятно процесиен, железен кръст, с оформено гнездо и с инкрустиран, запазен сега на място, кръгъл меден медальон с диаметър 4.2 см (обр. 2). Прикрепването му към основата е направено с три нита. Изображения върху този медальон няма, но необходимият ефект е постигнат чрез комбинирането и контраста на цветния метал с обикновения железен фон.

---

2 ***В. Н. Лазарев.*** Византийское искусство и итальянская живопись Раннего средневековья.- Византийская живопись. М., 1971, 90 – 91.

3 ***Ст. Бонев.*** Новонамерено произведение на малката пластика (костен триптих от Преслав – X в.).- Проблеми на изкуството, 1980, 4, 51 – 53.

4 ***Й. Господинов.*** Керамична работилница в Патлейна.- ИИД, XIV – XV, 1937, 203 – 205.

5 ***Т. Тотев.*** Преславската керамична икона. С., 1988; Преславската художествена керамика.- 1100 години Велики Преслав, 1, Шумен, 1995, 22 – 25, обр. 12 – 17; Дворцовият манастир в Преслав. Шумен, 1998, 104 – 107, табл. 49 – 51.

6 Преглед на становищата по този проблем напоследък сполучливо направи ***Н. Овчаров.*** в рецензия на ***Т. Тотев.*** Керамичната икона в Средновековна България. С., 2001.- Археология, 2002, 2, 56 – 59.

7 ***Ст. Бонев.*** Царският дворец във Велики Преслав. Площадът с фиалата, с. 58 – 65, обр. 24.

Трябва да се очаква, че същите медальони са запълвали както краищата на останалите две рамена, така и центъра на кръста. Този екземпляр е достатъчно красноречив и освен всичко друго подсказва и модела за инкрустиране, прилаган вероятно и при дървените кръстове.

Как точно са стояли инкрустациите показват още и многобройните метални кръстове, отливани заедно с изображенията, поставени в кръгли медальони по краищата на раменете и в съсредоточието им. При тях, встрани от централното изображение, стоят Богородица и Св. Йоан Кръстител, а другите медальони са заети от архангели, светци, евангелисти. Разбира се, съществуват извънредно разнообразни варианти, съхранени в редица български и световни музеи или пък в частни колекции.[8] Иска ми се обаче да насоча вниманието към един византийски процесиен кръст, датиран в X в., от Бенаки музей в Атина, който има десет медальона с бюстови изображения на светци съвсем близки по иконография до нашите.[9] По двойки те са в краищата на всяко от кръстните рамене, а поединично заемат най-широката им част.

И така, ако приемем, че разгледаните медальони са влагани в дървени кръстове, то трябва да се предположи и ролята им като заместители на по-скъпите нагръдни метални кръстове със сцени или отделен персонаж. Не е изключено в някои случаи върху кръстовете от дърво да е изпълнявана изящна резба, но това вече са произведения на елитарното приложно изкуство, достъпни за ограничени кръгове от преславските граждани. Изработката на дървени кръстове с инкрустирани оловни медальони трябва да се приеме като предназначена за по-широка употреба, но въпреки това издава изискания вкус както на майстора, така и на носителя, основан на по-дълбоко познаване и стремеж към утвърдената вече християнска символика.

Част от кръст е може би и една друга находка, намерена пак в Преслав. Предметът бе открит в равната нива, на 30 – 40 м от архитектурния ансамбъл в североизточната част на местността "Селище", но след проучването и обнародването на комплекса, поради което не присъства в публикацията.[10] Представлява оловна плочка, дебела 1 мм, с интересна палметообразна конфигурация на очертанието. Основно място в нейния профил заемат три широки, полукръгли листа – едно при върха и по едно симетрично от двете му страни (обр. 3). Между тях са вместени по-

---

8 ***Л. Дончева-Петкова.*** Средновековните кръстове-енколпиони от българските земи (IX – XIV в.). Автореферат. С., 1989.

9 The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Bizantine Era (843 - 1261). New York, 1997, № 23. С подобно решение са още няколко кръста от X – XI в. (виж №№ 22, 24 – 27) представени в същото издание.

10 ***Ст. Бонев.*** Архитектурен комплекс в Преслав. - В: сб. Преслав, IV, С., 1993, 56 – 77.

11. ***А. В. Банк.*** Византийское искусство в собраниях Советского союза. Л.- М., 1996: 304 – 305, № 156.

малки, островърхи листчета, с които общият й вид придобива, казано съвсем условно, формата на седемлистна палмета. По краищата контурът е очертан със зрънчест кант. В долната си част плочката е силно повредена при отчупването й. От малкото запазено обаче се вижда, че там лист не е имало, а е била връзката й с корпуса на онзи предмет към който е принадлежала.

Трябва да се обърне внимание, че изображенията и орнаментите по тази творба на металопластиката са изпълнени двустранно, т. е. двете й повърхности са равностойни и се излагат еднакво пред погледа на зрителя. Листата са запълнени с растителен и геометричен орнамент. Люнетът на големите запълват релефни двойни волути с арковидно извито стъбло. Малките са заети от триъгълници, получени по-скоро при кантирането на краищата.

Центърът на палметата и на двете страни е зает от по едно бюстово изображение на светец. Образите са поставени в кръгли медальони, очертани със зрънчеста линия. За съжаление, находката е толкова зле запазена, че не дава много възможности за интерпретиране на изобразителния материал. Почти заличени са и съкратените изписвания на имената на светците, каквито със сигурност е имало встрани и над раменете им. Трудно може да се каже нещо определено и за дрехите, с които са облечени. По-добре съхранена при единия светец е само главата с характерните особености на изискан изобразителен маниер. В по-висок релеф изпъква лицето. То е на млад мъж, без брада и има изявено кръгло очертание. Косата е гъста, обхваща част от челото и закрива ушите. Нимбът околовръст е тънка линия, с която е постигната идеално кръгла форма. Въпреки, че подробностите по тялото не се различават, все пак може да се установи, че спрямо него главата стои в естественото съотношение на прототипа. Ликът на изобразения кореспондира и намира сходство с цяла серия образи на светци, предимно военни, върху слонова кост и стеатит и най-вече със стеатитовата икона от Херсонес, на която в цял ръст са представени Св. Теодор, Св. Георги и Св. Димитър.[11] И най-скептично настроеният наблюдател без затруднение ще установи приликата с лика на Св. Георги, изобразен впрочем по същия начин и на още една херсонеска каменна икона.[12]

За образа на другия светец сме лишени дори и от толкова подробности. Силуетът на фигурата и при него обаче показва правилно пропорциониране на частите на тялото. Единствено по-определено може да се твърди, че над дясното му рамо косо излиза върхът на меч или копие, а между него и рамото с повече въображение се различават буквите О и А

[11] ***А. В. Банк.*** Византийское искусство в собраниях Советского союза. Л.- М., 1996: 304 – 305, № 156.
[12] Пак там, 305, № 157.

вписани една в друга. При по-добра запазеност продължението на оръжието щеше да се забележи и пред тялото, с държащата го десница, така както се представя обикновено Св. Димитър.

Ясно е, че посоката на разсъжденията ми, при заличените преки указания за личността на изобразените, отвежда съвсем предпазливо към идентифицирането им като военни светци, с възможност те да са Св. Георги и Св. Димитър. По-важното обаче е, че анализът на изобразителния материал налага доста по-различни изводи от тези, които направих по отношение на светците от двата кръгли медальона. Особеностите на иконографията в този случай насочват към изкуството на приложник, което не е характерно за философията на изкуството, развило теоретичната си платформа в Преслав през X в. Отсъства деформацията на фигурите и акцентът върху ликовете, заредени с богата символика, за които по-горе казах няколко думи. Вместо това се наблюдава една изтънчена линия на класическа изобразителност, с каквато се отличава официалната византийска иконография през XI и XII в., преди посочените светци да бъдат включени като главни действащи лица във войнски сцени и да се представят персонално. Тези съображения ме карат да приема, че палметата с тези изображения, въпреки че е намерена в Преслав, не е местна творба, а е изработена в някой от големите византийски центрове и то не по-рано от втората половина на XI в[13].

Последният въпрос, свързан със същата находка, за който отново може само да се предполага с голяма доза условност, е за нейното предназначение и за мястото й на употреба. Очевидно възможностите тя да се приеме за пандантив или друг някакъв нагръден знак трябва да се отхвърлят поради това, че в горния й край няма петлик за провървяне. Още повече, че долу личат следи от правоъгълната лента, чрез която се е съединявала с предмета носител. А той би могъл да бъде отново процесиен кръст, чиито уширени в краищата рамене са завършвали в центъра или на двата върха с подобни палметообразни завършеци. Примери във византийската торевтика има достатъчно. Особено показателен е един кръст от XI – XII в., собственост на частна колекция в Ню Йорк, чиито отвесно и хоризонтални рамене и при двата върха са увенчани с трилистници или по-право с трилистни палмети.[14] При други случаи на същите места са поставени медальони с индивидуални допоясни изображения на светци.

---

[13] След като настоящата работа беше завършена и включена в сборника, излезе от печат статия, в която се обнародва още една такава находка: Л. Дончева-Петкова. Култови предмети от некропола при с. Одърци, Добричко. - Studia protobulgarica et mediaevalia europensia. В чест на проф. В. Бешевлиев. С., 2003, с. 218 обр.5$_a$. Това е много важно обстоятелство,още повече, че наблюденията та авторката относно датировката и идентификацията на изображенията са близки до изводите, които правя за разгледаната пластика от Плиска.

[14] The Glory of Byzantium, № 21.

Разгледаните произведения на металопластиката са елементи или части от по-големи композиции и истинската им стойност се разкрива най-добре, ако се поставят в техния контекст. Тук направих опит да им дам, може би не съвсем правдоподобно, но все пак логично и приемливо обяснение. Самостоятелното им разглеждане обаче дава и нещо съвсем сигурно, особено на фона на не по-малкото творби с иконографски сюжети, обогатили тематично през последните години колекцията на преславската художествена школа. Те свидетелстват още и за сетен път доказват, че християнската изобразителност е разпространена в цялата жанрова гама на преславското изкуство през X в. и след това - с всички характерни особености на наложения за даден период стил.

ИЛЮСТРАЦИИ:

Обр. 1.

Обр. 2

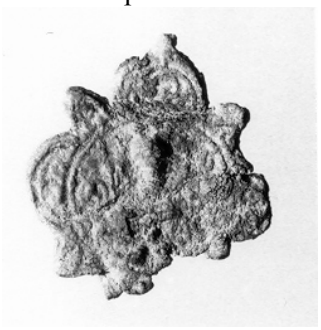

Обр. 3

METALLPLASTIKWERKE MIT HEILIGEN AUS PRESLAV

Zusammenfassung

Stojtscho Bonev

Im Artikel werden drei Neufunde der kleinen Metallplastik aus Preslav veruffentlicht. Es sind runde Bleimedaillons (Durchmesser 1,2 cm), auf deren Frontseite Heilige als Brustbild dargestellt sind. Der dritte Fund ist auch aus Blei und hat die Form einer siebenbldttrigen Palmette. Auf den runden Feldern im Mittelpunkt gibt es beiderseitig auch je ein Brustbild von Heiligen.

Ьber die Persunlichkeit der auf den beiden ersten Gegenstdnden Abgebildeten sind keine Angaben vorhanden und diese Frage wird nicht behandelt. Auf Grund der charakteristischen Merkmale der Ikonographie werden die Medaillons in das 10.Jh. datiert und als Erzeugnisse der Preslaver Kunstschule angesehen. Ihre Bestimmung wird als Inkrustationen an Holzkreuzen gedeutet.

Auf der palmettenartigen Platte sind nach Ansicht des Verfassers Heilige-Kriegerdargestellt. Der Darstellungsstil bei ihnen deutet darauf hin, dass sie in einer byzantinischen werkstatt im 11.Jh. hergestellt worden sind und erst danach als Teil eines Prozessionskreuzes in Preslav gelant sind.

Die in dem Artikel behandelten Funde ergdnzen die reiche Sammlung von Kunstwerken mit christlichen Sujets, die in Preslav gefunden worden sind.